

հետ երանգային մասնաւոր կապ ունի, չեւտում է տպագրական բառարան չլինելու փաստը եւ նշում՝ որ դա ամէնքին է յայտնի, եւ ոչ թէ լուի իր անձնական կարծիքն է: Երկրորդ նախադասութեան մէջ մտած միջանկեալը արդէն այլ բնոյթի է, եւ բոլորովին այլ դեր ու նշանակութիւն ունի: Այդ միջանկեալը՝ երկրորդական նախադասութիւն է եւ, չնայած իր դործածութեանը, պարզաբանում է երկրորդական անդամներից մէկի՝ լեզուի այլեւայլ հանգամանքները. հետեւապէս շարահիւսորէն կապում է ընդհանուր բարդ նախադասութեան հետ: Այս միջանկեալը կարելի է արտայայտել նաեւ երկրորդական, լրացում նախադասութեան ձեւով, եւ փակագծերի փոխարէն՝ նախադասութեան միւս անդամներից այն տրոհել ըստորակէտերով: Այս դէպքը հետագայ շրջանում չի կրկնում եւ նման տիպի նախադասութիւնները գործածւում են բարդ ստորադասականի ձեւով («Եւ եթէ հաճեսցի տէր շնորհել մերոյս լեզուի, որ ունի զմեծ փարթամութիւն բառից, նաեւ զօրինաւոր եւ զլիակատար բառարան տըպագրեցեալ, յայնժամ առաւելագոյն դիւրանայ ամենից ուսումն դրարառի լեզուի մերոյ»): Փաստը ցոյց է տալիս, որ կենդանի խօսքի մէջ արդէն ձեւաւորում էին բարդ նախադասութեան բաղմաթիւ տարատեսակներ, բայց քերականները դեռեւս չէին խիզախում խախտելու գոյութիւն ունեցող աւանդութիւնը, եւ նախադասութեան այդ տեսակը մտցնելու քերականական դասադրքերում: Լեզուի անընդհատ փոփոխումն ու զարգացումը,

շարահիւստական առանձին միաւորների օրինաչափութիւնների ձեւաւորումը՝ Սերաստացուն ստիպում են հաշուի առնել առկայ փաստերը եւ միջանկեալ նախադասութիւնը դիտել որպէս նախադասութեան առանձին տեսակ: Միջանկեալ նախադասութեան կէտադրութեան հարցում էլ Սերաստացին ցուցաբերել է զարմանալի ճկունութիւն եւ ուրոյն սկզբունք, որը համընկնում է այսօրուայ սկզբունքներին:

Սերաստացին միջանկեալ նախադասութիւնը դրել է փոքրատառով եւ վերջում ոչ մի կէտ չի դրել, նկատի ունենալով ընդհանուր նախադասութեան կէտադրութիւնը: Նա միջանկեալի կէտադրութիւնը համարել է փակագծերը: Արդի քերականները, այսօր, միջանկեալը գործածում են ճիշտ այն սկզբունքով, ինչ մըշակել է Սերաստացին:

Ի դէպ, պէտք է ասենք, որ Արքահօրից յետոյ շատ քերականներ վերջին փակագծից առաջ, այսինքն՝ միջանկեալ նախադասութիւնից յետոյ դնում են վերջակէտ, եւ այդ կարգի նախադասութիւնները սկսում են մեծատառով: Այս տեսակէտը մերժուել է եւ պահպանուել է Սերաստացու տեսակէտը: Այս հարցում եւս Սերաստացին դառնում է առաջին կիրառողը: Հետագայ քերականները, զարգացնելով այս գիւտը, տալիս են միջանկեալ նախադասութեան սահմանումը:

(Շար. 4)

ՅԱԿՈԲ Մ. ՄԻՆԹԱՐԵԱՆ
(Դասախօս, Երեւան)

ՑՈՒՑԱԿ ՁԵՌԱԳՐԱՑ ՂԱԼԱԹԻՈՅ Ս. ԳՐ. ԼՈՒՍԱԽՈՐԻՉ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Կազմեց՝ Հ. ԱՐՍԷՆ Ղ. ՂԱԶԻԿԵԱՆ

Տարիներ առաջ, Կ. Պոլսէն դնած էի զանազան զրութեանց եւ ձեռագիր տետրակներու դէպ մը, որուն մէջ վաստակաւոր եւ բազմադիւն Վենետիկեան Մըխիթարեան մեր շատ սիրելի Հայր Արսէն Ղազիկեանի կողմէ կազմուած՝ Ղալաթիոյ Ձեռագրաց ցուցակը գտնելու ուրախութիւնն ունեցայ:

Ղալաթիոյ հնագրեան Ս. Լուսաւորչի եկեղեցին, ինչպէս ծանօթ է, ասկէ քանի մը տարիներ առաջ՝ Կ. Պոլսոյ նոր բացուելիք ճանապարհներու ցանցին պատճառով՝ ի հիմանց քանդուեցաւ, որուն տեղ՝ հայ հին ճարտարապետութեան հետեւութեամբ նոր տաճար մը շինուեցաւ: Հին եկեղեցւոյն մեծաթիւ եւ արժէքաւոր կուտինահայ յախճապակեայ սալիկներէն, որոնք եկեղեցւոյն ներքին որմերը կը զարդարէին, յայտնի չէ թէ ինչ փրկուած է: Եկեղեցւոյն մէջ կը պահուէին արժէքաւոր եւ շահեկան ձեռագիրներ, որոնք կ'երեւի թէ ժամանակ մը մինչեւ 61 թուահամար ունեցած են եւ դուցէ աւելի ալ եղած են: Ասկէ տասնեակ մը տարիներ առաջ, առիթ ունեցայ եղածները տեսնելու, որոնք հաղիւ 15 հատ մը կային, թիթեղեայ տուփերու մէջ փակուած. բան մը՝ որ կրնար զանոնք մոխրացնել ու փրճացնել, օգի պակասութեան եւ խոնավութեան պատճառով, ճիշտ ինչպէս որ պատահեցաւ երկու արժէքաւոր ձեռագիրներու՝ որոնք կը պատկանէին Աղեքսանդրիոյ (Եղիպտոսի) Հայոց եկեղեցւոյն:

Տետրակը՝ բաց վարդագոյն հասարակ թղթեայ կազմով, 15,5×19,5 հրդմ. մեծութեամբ, կապտագիծ քառակուսիներով՝ ճերմակ թուղթ, 41 թերթերէ կը

բաղկանայ, որուն 24թ-էն անդին բոլորովին պարապ: Գրչութիւնը՝ սեւ մելանով, մանրագիր: Իւրաքանչիւր թերթի երկրորդ էջը պարապ է թողուած:

Արտաքին կողքին վրայ՝ գրչէն իսկ «Ս. Լուսաւորչի Եկեղեցւոյ Ձեռագիրներու Ցուցակ, կազմուած՝ Հայր Արսէն Ղալաթիոյ կողմէ, 5 յուլիս 1920»:

Էջ 1ա. տիտղոսաթերթը՝ գրչէն.

Ցուցակ
Ձեռագրաց Մատենից
Գտնելոց
յեկեղեցւոյ Սրբոյն Գրիգորի
Լուսաւորչի
որ
Ի Կալաթա Կ. Պոլսի
Յամի
1920
Կազմեալ
Ձեռամբ անպիտան եւ անարուեստ
Գրչի ուրումն
Բուսելոյ յախուսն Հանդիմ
Անդնդոց

Էջ 2ա. Ունի եռատող ենթախորագիր «Ցուցակ Ձեռագիր Մատենից Ս. Լուսաւորչի Եկեղեցւոյն»: Եւ կը սկսի ցուցակը:

«Կը պակսին թիւ 1, 2, 3, ձեռագիրները»:

Թիւ 4

Աւետարան քրթեայ. քուական չունի

Միջակ դերքով, երկիջեան, բոլորգիր, կանոնաւոր գրչութեամբ, իւրաքանչիւր աւետարանչի նկարներով: Մատթէոսինը կատարեալ է, իսկ միւսները պարզ կար-

մրով: Խորանազարդեր ալ կան: Ճարտար
զրէի գործ, բայց բոլորովին սեւցած եւ
գունատ՝ եկեղեցւոյ մէջ յաճախ գործած-
ուելէն:

Ղուկասու աւետարանին վերջերը զրի-
չը կը փոխուի, այսինքն՝ բոլորովին ա-
ւելի կը մանրնայ, յետոյ նորէն նախնա-
կան ձեւը կը ստանայ:

Յովհաննու աւետարանին վերջին էջե-
րը բոլորովին փճացած են խոնավութենէ:

Յիշատակարան ունի՝ բայց ստացողինն
է, եւ է ՌՃԺԵ (1666) թուին: Հաւանա-
բար ձեռագիրը քիչ մը աւելի կանուխ
գրուած ըլլալու է:

Կազմը հաստատուն է, կաշեպատ՝
տախտակեայ, բայց ինչպէս ըսուեցաւ՝
վերջին էջերը բոլորովին փճացած են:

Թիւ 5

Աւետարան մագաղաբեայ,
քուական՝ անյայտ

Փոքրագիր, բոլորգիր ընտիր եւ ճաշա-
կաւոր. իւրաքանչիւր Աւետարանի սկիզ-
բը՝ խորաններով եւ գեղեցիկ զարդադրե-
րով: Մէն մի համարի սկզբնատուրը
կարմրադեղով. իսկ իւրաքանչիւր գլու-
խի առաջին գիրերը մեծ զարդադրի՝ դի-
մացը լուսանցքին վրայ բազմաթիւ ճա-
շակաւոր զարդերով:

Եկեղեցւոյ մէջ շատ տարիներ գործած-
ուելէն՝ բաւականին մաշած, սեւցած,
բայց լաւ պահուած:

Կողքը՝ տախտակեայ, կաշեպատ:

Յիշատակարանը կ'ըսէ.

«Արդ գրեցաւ սուրբ աւետարանս ի ժա-
մանակս հայրապետութեան տեսան (ա-
նունը կը պակսի) Հայոց կաթողիկոսի:
Եւ ի պարոնութեան աստուածաբանի եւ
բարեպաշտի Հեթմոյ... ի ձեռն աւրհ-
նեալն Թորոսի գրէի... ի հռչակաւոր
մայրաքաղաքս Սիւս, ընդ հովանեաւ սըր-
բոյն Թէոփորոսի... Այս էր հին յիշա-
տակարանն... եղծեալ էր, եւ զայս հա-
զիւ կարացաք յաւրինակել... Իսկ յետոյ
վերստին նորոգեալ կազմեցի եւ մեղաւոր
Կաֆայեցի Խասպեկ Խաչատուր երէցս...»

Ի թվականութեանս Հայոց ՌՃ եւ ԺԵ
(1666)» եւն.:

Ձեռագիրը յետոյ ուրիշ ձեռքերու
կ'անցնի... սակայն բուն ձեռագրին յի-
շատակարանէն կայ էջ մը, որուն յաջորդ
երկու էջերը աւրուած ըլլալով՝ վրայէն
գրուած է տարբեր գրչով:

Յիշատակարանին գրչութեան թուա-
կանը պարունակող մասը կորսուած ըլ-
լալով՝ թուականը յայտնի չէ, բայց ԺԴ.
դարու է, ըստ ամենայն հաւանականու-
թեան: Ընտիր գործ:

Կը պակսին թիւ 6, 7, 8, 9, 10, 11,
12, 13, 14, 15 ձեռագիրները:

Թիւ 16

Աւետարան քղբեայ. քուական չունի

Միջակ գիրքով, բաւական ճարտար
գրչութեամբ, իսկ նկարներն ու մանա-
ւանդ խորաններն ու թռչնադրերը եւ
լուսանցքի զարդերը՝ զմայլելի. բայց
մեղք որ գիրքը կազմելու ժամանակ՝
տխմարարար լուսանցքը կտրեր են եւ
լուսանցքին զարդերը աղճատեր են:
Յայտնի կը տեսնուի որ ծաղկողը ուրիշ
անձ եղած է, գրիչը՝ ուրիշ. որովհետեւ
զարդերը առհասարակ՝ թէպէտ են տեղ
տեղ գունատած կամ վնասուած եւ կտր-
ուած, բայց զմայլելի ներութեամբ են
կատարուած: Մատթէոսի աւետարանին
վերջը յիշատակարան մը կայ՝ ուր կ'ըսէ.
«... Յիշատակ է սուրբ Աւետարանիս նը-
կարեալ արծաթապատ պատկերս Մղտե-
սի Մկրտիչին կողակցին Նազաչին... Թը-
ւականն Հայոց ՌՃԺԴ (1664)ին»:

Ձեռագիրը աւելի հին է, գոնէ դար ու
կէս ետ երթալու ենք:

Արծաթապատ պատկերը կայ թէեւ կող-
քին վրայ, բայց քանդած տարած են ինչ
ինչ մասեր: Խաչը կայ, չարչարանաց
գործիքներէն ու շրջանակէն պակասներ
կան:

Ընդհանուր վիճակը խեղճ է, կարօտ է
նորոգութեան:

Արժէքաւոր գործ:

Թիւ 17

Գիրք ձաշու. մագաղաբ,
ի քուին ՌՃԻԱ (1672)

Մեծագիր, սքանչելի գործ մը, գըր-
ուած ի Կ. Պոլիս, եւ ընծայուած Ս. Գրի-
գոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյն ի Ղալա-
թիս: Հրաշալի են թէ՛ գրչութիւնը, թէ՛
նկարները եւ թէ՛ մանաւանդ խորաններու
կամարներն ու լուսանցքի զարդերը: Գոյ-
ները անվթար մնացած են՝ ինչպէս եւ
սակին: Սկիզբը կայ Աւետման պատկերը,
զիմացը հրաշալի խորանաձեւ զարդով
մը, տող մը գեղեցիկ զրազներով: Եր-
կու էջ վերջ՝ Քրիստոսի ծննդեան պատ-
կերը, զիմացը նոյն նման խորանով ու
յարակից գեղեցիկ զարդով մը, որուն
մէջ կայ՝ շրջանակի մը մէջ՝ Յիսուսի
պատկերը, երկրապունտ ձեռքը, եւ զոր
ամպարիչտ ձեռք մը մկրատեր է, բայց
յետոյ ուրիշ բարեբար ձեռք մը տեղն է
կայսուցեր:

Բ(արդէն) Վ(արդապետ), 1912ին, այդ
մկրատուած էջին ներքեւը՝ անէծք կը
կարդայ այդ չորհալիք ձեռքին. իր ը-
րածն ալ սակայն՝ խօսքը մէջերնիս՝ գո-
վիլի բան մը չէ, ինքն ալ կը խաթարէ
վերջը: Զատիկի թղթի մը վրայ կըր-
ծեալները. անջատ թղթի մը վրայ կըր-
նար որոտալ իր այդ նուրբը: Լուսանցք-
ներուն վրայ՝ բացի զարդերէն՝ կան նը-
կարներ սուրբերու, միեւնոյն ճաշակով
ու ճարտարութեամբ: Զատիկի ծրագա-
լոյցին էջը զարդարուած է գեղեցիկ խո-
րանով մը, ուր կան Յիսուսի եւ իր աշա-
կերտաց զէմքերը, յարակից զարդերով
եւ թռչնադրերով, եւ յետոյ քանի մը էջ
վերջ՝ Զատիկի Յարութեան պատկերը,
խորանովն ու զարդովը եւ թռչնադրերո-
վը: Հոգեպաշտեան էջը նոյնպէս ունի իր
յատուկ նկարը, զիմացը խորանովն ու
զարդերովը, եւն, եւն:

Շատ կանոնաւոր յիշատակարան մը ու-
նի. գրիչն է Անտոն երէց: Իսկ ստացողն
ու նուիրողն է հայեփեայ մահտեսի Ադ-
նաւոր: Ի վերջոյ կ'ըսէ. «Կատարեցաւ
սուրբ գիրքս ի թվ(ին) Հայոց ՌՃԻԱ

(1672), մարտ ամսոյ Ա (1), օրն ուր-
բաթ»:

Կազմը կաշեպատ տախտակեայ՝ հաս-
տատուն, բայց քայքայուած է, եւ կա-
րօտ բարեբար ձեռքի մը օգնութեան, որ
գինքը կազմել ու կապել տայ ըստ ար-
ժանոյն: Ձեռագրին վերջը կայ իբր պահ-
պանակ թերթ մը՝ յունարէն ձեռագիր,
նոյնպէս մագաղաթ, գեղեցիկ գրչու-
թեամբ:

Զմայլելի գործ մը, եւ իբր այդ՝ պէտք
է խնամով նորոգել ու դողալ վրան:

Թիւ 17բ

Աւետարան, մագաղաբ,
ի քուին Հայոց ՊՁԸ (1439)

Մեծագիր, կազմը քայքայուած եւ իւ-
րաքանչիւր էջի վարի մասերը նորոգ-
ուած՝ կարկտուած. ընտիր ձեռագիր,
սակեղօծ, այլ շատ գործածուելէն՝ սեւ-
ցած, իւզոտած: Սկիզբը տասը կանոննե-
րը՝ յատուկ զարդերով: Մատթէոսի եւ
Ղուկասու պատկերները կը պակսին,
միւսներունը կան. բայց չորս աւետարա-
նիչներն ալ ունին իրենց առանձին էջերը,
գեղեցիկ եւ ճաշակաւոր զարդերով:

Կողքը՝ տախտակեայ, հաստատուն,
բայց քայքայուած եւ կարօտ նորոգու-
թեան: Կողքին վրայ խաչ մը՝ չարչարա-
նաց գործիքներով, շրջանակը վնասուած:

Գրիչն է Մաղաքիա արեղայ, որ եւ յի-
շատակարանին մէջ կ'ըսէ.

«... կատարեցաւ ձեռամբ... Մաղա-
քիա արեղայի, ի ՌՆԽ (1440) ամի Փրկի-
չին, իսկ ի մերում թուականիս... ՊՁԸ
(1439), ի Կաֆայի մայրաքաղաքիս, ի
մենաստանն սուրբ Անտոնի»:

Ծանօթութիւն Յ. Քիւրտեանի. - Նոյն
այս ձեռագիրը տեսած է Փիլղալեմեան՝
Ղալաթիոյ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին,
1870ի Նոյեմբեր 11ին, եւ յիշատակարա-
նին մէկ մասը արտադրելով՝ հրատարա-
կած էր իր ՆՕՏԱՐՔ ՀԱՅՈՅԻՆ մէջ, իբր
թիւ 125 յիշատակարան, էջ 119-120:
Նոյն այս ձեռագրին յիշատակարանը ա-

ան ալ սկիզբէն եւ վերջէն կը պահուի, որով կարելի է բուն թուականը ճշտել, բայց ժե. դարու դործ կը թուի:

Կողքին վրայ արծաթեայ ոսկեղօծ պատկեր մը կայ, լաւ վիճակի մէջ պահուած:

Ձեռագրին ընդհանուր վիճակը լաւ է, տեղ տեղ միայն խոնաւութեան վնասուած: Մասնաւոր խնամքի կը կարօտի: Թիթեղեայ տուրիէն հանելու եւ օգուտ լոյս տալու է: Խոնաւութիւնը մահացութեամբն է՝ ինչպէս ամէն բանի՝ նոյնպէս ձեռագիրներուն ալ:

Ընտիր դործ մըն է:

Թիւ 20բ

Մաշտոց քղբեայ, քուական չունի

Միջակ դերքով, միայն բոլորդիր, զարգացրերով, եւ զլիակարգութիւնները կարմրադեղով: Սկիզբը ցանկ ունի, բայց թուղթերը՝ մաշած եւ որդնակեր, դեղնած ու սեւցած շատ դործածուելէն:

Ի վերջիւս քանի մը տող յիշատակարան կայ, ուր կ'ըսուի թէ «զրեցաւ ձեռամբ... արեղի Առաքելի». եւ ապա ուրիշ ձեռքով շարունակուած եւ աւրուած, նոյնպէս յաջորդ էջը: Իսկ ամէնէն վերջին էջին մէջ կը կարդանք.

«Յիշեցէք զվերջին կազմողն սորա ըզտէր Սարգիսն...». եւ ի ներքոյ, «Ձեռամբս Պաւլոս Եպիսկոպոսի Մելիքոյ... թուին ՌԻԱ (1572)»: Որմէ կը հետեւի՝ թէ ձեռագիրը քիչ մը աւելի հին ըլլալու է: Սկիզբը մագաղաթեայ թերթ մը երկաթագիր Աստուածաշունչի՝ իբր պահպանակ, իսկ վերջը չունի: Կազմը հաստատուն՝ կաշեպատ տախտակեայ: Ընդհանուր վիճակը ոչ այնչափ գէշ:

Թիւ 21

Աւետարան քղբեայ
ի քու(ին) Հայոց ՌՀԵ (1626)

Դիրքը՝ միջակ, բոլորդիր: Իւրաքանչիւր աւետարանիչի պատկերները աւե-

տարաններուն սկիզբը, բայց շատ անձաշակ: Ըլլայ լուսանցքներու, թէ առաջին էջերու զարդերը՝ համեմատաբար լաւ են:

Գրչութիւնը՝ միայն, եթէ ոչ այնքան ճարտար, բայց գէթ կանոնաւոր: Թուղթը բոլորովին սեւցած:

Ի վերջն ունի յիշատակարան՝ ուր կ'ըսուի. «... Արդ զրեցաւ սուրբ աւետարանս ի լաւ եւ յընտիր աւերակէ, ի յերկիրն էնկէլին, ի վանս ուջ քիլիսին, ընդ հովանեաւ երեք մանկանցն, որ ասի Անանիա, Ագաթեա եւ Միսակէլ»: Բաւական լաւ վիճակ ունի: Ունի հաստատուն կողք՝ կաշիով եւ տախտակով:

Թիւ 21բ

Մաշտոց քղբեայ
ի քու(ին) ՌԻԵ (1576)

Դիրքը՝ միջակ, բոլորդիր, ընտիր եւ միայն զրչութիւնը: Սկիզբը կայ ցանկը, իւրաքանչիւր զլիակարգութեան առաջին տառերը՝ կարմիրով: Գրքին սկիզբը խորանաձեւ զարդ մը, եւ յետոյ զարդեր, նոյնպէս՝ իւրաքանչիւր նոր կանոնի սկիզբը:

Յիշատակարանը կ'ըսէ, «... Ես... Ալեքսան սարկաւաղս սկսեալ կատարեցի զաստուածարեալ զիրքս, որ կոչի Մաշտոց, ի մայրաքաղաքն ի Կէսարիա, ի թմարեթեանս Հայոց ՌԻԵ (1576)»: Ապա տարբեր զրչութեամբ՝ կայ «Կանոն խաղող աւրհնելոյ», եւն, 8 էջ զրչութիւն, եւ հունկ՝ յիշատակարան ստացողին, որ է Սիմէոն քահանայն:

Ընտիր ձեռագիր, բայց շատ խեղճ վիճակի մէջ, քայքայուած, եւ շատ տեղեր որդնակեր: Սկիզբը իբր պահպանակ՝ երկու թերթ մագաղաթ՝ երկաթագիր Աստուածաշունչի, իսկ վերջը նոյնպէս երկու թերթ մագաղաթ՝ յունարէն ձեռագիր: Կարօտի նորոգութեան ի բարերար խնամոյց ողորմած ձեռաց:

Թիւ 21գ

Աւետարան մագաղաթ, քուական?

Միջակ դերքով, բոլորդիր, կոկիկ եւ ճաշակաւոր: Սկիզբը կան շատ նկարներ, ինչպէս նաեւ աւետարանիչներու նկարներ, յարակից զարդերով, եւն: Լուսանցազարդեր ալ՝ նոյն ճաշակաւոր զրչութեամբ:

Կողքին առաջին երեսը՝ արծաթեայ շրջանակ կայ, մէջը քանդակուած պատկերով: Յիշատակարան չունի, որով եւ թուականն անյայտ, բայց 16րդ դարու դործ կը թուի:

Ընդհանուր վիճակը լաւ է, մասնաւոր թիթեղեայ տուրի մէջ է: Բայց լաւ է որ դուրս ելլէ, օգ, արեւ տեսնէ:

Թիւ 22

Աւետարան քղբեայ
ի քու(ին) ՊԵ (1356)

Փոքրագիր, ոսկեղօծ կազմով, չորս աւետարանիչներու նկարները կան՝ դիմացի էջերը խորանաձեւ զարդերով, եւն: Գրչութիւն, նկարներ, զարդեր՝ ոչ այնչափ նուրբ զրչի դործ, ձեռագիրը՝ շատ չափ նուրբ զրչի դործ, մաշած: Սկիզբը զործածութեան սեւցած, մաշած: Սկիզբը իբր պահպանակ ունի երկու թերթ յունական ձեռագիր, եւ ազդ մը՝ ուր կ'ըսուի. «Վերանորոգումն Սուրբ Աւետարանս արծաթեայ պատկերացն եղև տարանիս արծաթեայ պատկերացն Կամրարեամբ եւ տրօք ողորմութեան Կամրարեայ մահտեսի Մայրամին», իր չըր (1752): Արծաթեայ պատկերը՝ իր չըր ջանակով՝ տեղն է, բայց նուրբ դործ մը է:

Յիշատակարանը կ'ըսէ, «Փառք... որ ժամանեցոյց զիս զանարհատ զրիչս ըզվարդան արեղայս քանդ հանել զսուրբ Աւետարանս տեսնմբ թուական Քրիստոսի: Ի թի(ին) ՊԵ (1356)»:

Յետոյ կայ ուրիշ յիշատակարան մը եւս, Աւետիս եւ Վարդան արեղաներու, եւս, Աւետիս եւ Վարդան թուականն ալ է եւս յիշատակարանին թուականն ալ է ՊԵԳ (1364), ութ տարի վերջ:

Ընդհանուր վիճակը լաւ է, թէեւ մէջը շատ մաշած եւ հինցած: Խնամքի եւ մանաւոր օգի կը կարօտի, մինչ զինքը փակեր են թիթեղեայ տուրի մէջ, եւ մղած կը հոտի:

Թիւ 22բ

Մաշտոց քղբեայ, քուական չունի

Միջակ դերքով, մանր բոլորդիր, միջակ զրչութիւն, զարդերով եւ թռչնազրերով, տեղ տեղ անձաշակ եւ դուռնատ: Ձեռագիրը լաւ կազմուած է, թէեւ մէջը տեղ տեղ որդնակեր: Կողքը կաշեպատ տախտակեայ, պահպանակ չունի: Յիշատակարան ունի թէեւ, բայց երկու էջ կտրուած ըլլալուն համար՝ չի գիտցուիր թէ ո՞ր թուականին է գրուած:

Այդ կրճատ յիշատակարանէն յետոյ՝ զարձեալ շարունակութիւն Մաշտոցի, զոր ապահովարար սխալ ազուցած են զրքին կազմողները: Սկիզբը տարբեր զրչէ գրուած է ի թի(ին) փրկչին Ռ «... եւ (Ռ.էն վերջի գրերն աւրուած), եւ մերոյ Հայոց թի(ին) Ռ...ին (հոս ալ աւրուած), որով յայտնի է զրչութեան թրւակներ, բայց ըստ ամենայն հաւանականութեան՝ 16րդ դարու դործ է: Թուղթը՝ դեղնորակ, սեւադոյն՝ շատ յաճախ զործածուելէն:

Թիւ 23

Աւետարան քղբեայ, քուական չունի

Վերջին թուղթերն ինկած ըլլալուն՝ չի գիտցուիր թէ ո՞ր դարու դործ ըլլայ, բայց հաւանօրէն 16րդ դարու դործ է:

Թուղթերը բոլորովին սեւցած են, լուսանցազարդերը բոլորովին դուռնափափած: Թէեւ չորս աւետարանիչներուն նկարները կան՝ բայց անձաշակ բաներ են, թող որ աւրուած՝ փնայած են արդէն: Խոնաւութիւնը շատ մեծ վնաս բրած է:

Կողքերը հաստատուն՝ սովորական կազմով: Դիրքը՝ միջակ, բոլորդիր, քիչ շատ ճաշակաւոր:

(Ասկէ վերջ ցուցակին դիրքը կը փոխուի, որոշ է որ Հայր Արսէն Ղազարեանի դիրքը է - Ծան. 3. Բ.):

ԹԻԻ 23բ

Աւետարան քրքեայ
Ի քու(ին) ՌԶԲ (1633)

Դիրքը միջակ, բոլորակ, բայց դործածութեան սեւցած: Սկիզբը կանոնական սիւները կը պակսին: Աւետարանիչներուն կարները, յարակից խորանածեւ կամարով եւ լուսանցադարձերով, թէեւ կազմուելու ատեն կտրուած: Յիշատակարանը կ'ըսէ. «Գրեցաւ զիրա թվ(ին) ՌԶԲ (1633)»:

Կողքին վրայ արծաթեայ քանդակուած պատկերը կայ Յիսուսի՝ արծաթ շրջանակի մէջ: Ընդհանուր վիճակը լաւ է, եւ այս եւս մասնաւոր թիթեղեայ տուփի մէջ, ուր խոնաւութիւնը կը թափաւորէ:

ԹԻԻ 23գ

Տաղարան քրքեայ, քուական չունի

Միջակ դիրքով, գեղնորակ թղթեայ, կողքը կաշեպատ տախտակեայ: Սկիզբները խաղերը սեւ են, վերջը կը սկսին կարմրել: Թէեւ ուրիշ գոյնով եւս խաղեր մըն ալ կան մէջերը, դժուած նոյն ինքն որդերէն:

Ընդհանուր վիճակը լաւ է, թէեւ ճարտար գրչի գործ մը է: Մէջը կան լուսանցադարձեր եւ մեծ գրեր, բայց անձաշակ են, գոյներն ալ խեղճցած: Յիշատակարան չունի: Կողքին վրայ արծաթեայ շրջանակը եւս վերցուած. հետքերը կան:

ԹԻԻ 24

Աւետարան քրքեայ
քուականը կը պակսի

Մեծագիր, երկիջեան, կոկիկ գրչութիւն, իւրաքանչիւր Աւետարանի սկիզբի

զարդանկար էջերը բոլորովին աւրուած, ինչպէս նաեւ ամբողջ ձեռագիրը շատ դործածելէն, խոնաւութեանէն մաշած եւ աւրուած: Յիշատակարան ունի, բայց կը պակսի վերջի մասը, որով յայտնի է թուականը, բայց հաւանաբար 14րդ դարու գործ է: Պահպանակ չունի, ինչպէս նաեւ Աւետարանաց յատուկ կանոնները, եւն. ամէն ինչ կը պակսի. ուղղակի Աւետարաններէն կը սկսի, բայց այն եւս առաջին էջը բոլորովին սրբուած, եւ վերան նոր գրչով «Գիրք ծննդեան», եւն. գրուած:

Կազմը՝ հաստատուն, կաշեպատ տախտակեայ, կողքին վրայի զարդերը հանուած տարուած են: Խնամքի կը կարօտի:

ԹԻԻ 25

Մաշտոց (Քախանայաթաղ) քրքեայ
Ի քու(ին) ՊԿ (1411)

Չարդագիր, զարդ բոլորովին կը պակսին՝ թէ՛ սկիզբը, թէ՛ մէջերը: Առակաց գրքին «Իմաստութիւն» բառին Ի դիրքը պարզապէս թողուած է, եւ այնպէս մնացած է: Բոլորակ, անարուեստ գրչութիւն: Շատ գործածութիւն՝ մաշած ու սեւցած: Իսկ մէջերը տեղ տեղ որդերն իրենք զարդեր են ձեւացուցած՝ ծակծակելով թուղթերը: Կողք ունի եւ հաստատուն է, իսկ Ի վերջն ունի յիշատակարան, ուր կ'ըսուի.

«Կատարեցաւ քահանայաթաղս ձեռամբ... Պօղոս սուտանուն քահանայի եւ ծնողին խմոյ Մատթէոս քահանայի... արդ խոչորութեան եւ սղարանաց եւ գրչափող գրիս մի՛ մեղադրէք, զի կար մեր այսչափ էր: Գրեցաւ թվ(ին) Հայոց ՊԿ (1411) եւ յունիս ԻԵ (25)», եւն.: Արդէն տէր Հայրըն ինքը կը խոստովանի:

(Շար. 1)

Հրտ.

Յ. ՔԻԻՐՏԵԱՆ

« ՀԱՅԱՍՏԱՆ » ԵՒ « ՀԱՅ »

ԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ ՅԻՇԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

ՀՈՌՄԱՅԵՅԻ ՔԱՆԻ ՄԸ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՆԵՐՈՒ ՄՕՏ

Ծանօթ է որ Հռոմ եւ հին Հայաստան կարեւոր յարաբերութիւններ ունեցան՝ երկու եւ աւելի գործերու ընթացքին՝ հեռեւարար, բնական կու դայ հարց դնել՝ թէ այս յարաբերութիւնները, որոնք այնքան խորունկ հետք ձգած են հռոմէական պատմագրութեան մէջ, ի՞նչ արձագանգ են ունեցած նաեւ հռոմայեցի բանաստեղծներու երկերուն մէջ: Այս բանաստեղծներու ժամանակուան նպատակով՝ քննենք ժամանակուան քանի մը բանաստեղծներու գործերը, տեսնելու համար թէ այնտեղ կային արդեօք «Հայաստան» եւ «Հայ» անուններու յիշատակութիւնը: Ասոնցմէ քանի մը հատը արդէն ծանօթ էին: Դիտաւորութիւն չունինք ամբողջական համագրութիւն մը ներկայացնելու հոս. կը գոհանանք առաջին մերձեցումով մը:

ԱԼԲԻՈՍ ՏԻԲՈՒԼԼՈՍ (54-19 ճ. Բ.)

1. «Հայաստան» անունին յիշատակութեան մը կը հանդիպինք, նախ եւ առաջ, Տիրուլլոսի «Նդերերգութիւններ»-ուն մէջ², եւ յատկապէս Ա. գրքի հինգերորդ Եղեր-երգութեան մէջ, որ քնքուշ քերթուած մըն է, նիւթ ունենալով բանաստեղծին սիրային տառապանքը: Տիրուլլոս կը ցասի որ իր գեղունակին՝ Դելիա դինք լքած է, ի որ իր գեղունակ մը սիրոյն: Քերթուածին 21-34րդ տողերը, յուզումնալից քերթութեամբ, կը պատկերացնեն գիւղական երջանիկ կեանքը, զոր բանաստեղծը կը տենչար ապրիլ Դելիայի հետ:

Նշենք անցողակի՝ թէ այս նիւթը, այն է փախուստ գէպի գիւղային կեանք՝ որպէս հակադրեցութիւն կայսրութեան մայրաքաղաք Հռոմի խոտլայոյդ կենցաղին, նիւթ դարձած է այդ շրջանի բաղմաթիւ բանաստեղծներու քերթուածներուն:

Հոս, ուրեմն, Տիրուլլոս կը դէպատկեր մը անդորր կեանքի եւ սիրոյ ապրումներու: Եւ ահա՛.

Haec mihi fingebam, quae nunc Eurisque
Notusque
iactat odoratos vota per Armenios!³

Թարգմանաբար, հետեւողութեամբ Վիտալիի՝

Ասոնք էին տեղեկն իմ: Այլ իղձեր՝
գորբս երբուն ու նոտոս ցրուեցին
հեռու միջեւ բուրումնաւետ Հայաստան⁴:

Բաւական յատուկ է այստեղ «բուրումնաւետ Հայաստան» պատկերին գերը. Տիրուլլոսի համար՝ «Հայաստան» հոմանիշն է հեռաւորութեան, հեռաւոր վայրի մը, ուր անկարելի է, կամ շատ դժուարին է հասնիլ: Իսկ «բուրումնաւետ» որակումը՝ յատկանշական կը թուի Տիրուլլոսի անոյձ, մեղմ, գիւրարեկ նկարագրին:

1. Հ. Յ. ԱՍՏՈՒՐԵԱՆ, Քաղաքական վերաբերութիւններ ընդմէջ Հայաստանի եւ Հռոմայ, Ս. Ղազար, Վենետիկ, 1912:
2. TIBULLO, «Elegie», a cura di G. Vitali, Zanichelli, Bologna, 1963:
3. Տող 35-36. TIBULLO, անդ, էջ 62:
4. TIBULLO, անդ, էջ 63: